

merete nélkül”. Oktatói programjában forradalmi újjátként bevezette a keleti régészet tanítását és elsőként szorgalmazta a kelet-európai, ázsiai és közel-keleti országok tudományos köreivel való szakmai kapcsolatfelvételt. Nevéhez fűződik az egykori Mezopotámia területén felállítandó, államilag finanszírozott Keleti Intézet létrehozásának terve is.

A kötetből megtudhatjuk, hogy Pósta Béla az elméleti oktatás mellett a gyakorlatra is nagy hangsúlyt fektetett. Az ország múzeumaiban dolgozó szakembereknek nyaranta régésztanfolyamokat szervezett, az egyik ilyen kurzuson részt vett többek között az elsősorban íróként ismert Móra Ferenc is, aki a szegedi múzeum munkatársaként, később igazgatójaként Póstaéktól sajátította el az áso tudományát és a későbbiekben több dél-alföldi hun, avar és honfoglaló magyar temetőt hozott felszínre. Pósta az utánpótlás-nevelést az egyetemen is megvalósította, többek között az epigráfus Buday Árpád, az ősrégész Roska Márton, az archeológus-művelődéstörténész Herepei János és a honfoglaló magyarok régészeti emlékéanyagával is eredményesen foglalkozó numizmatikus Kovács István, illetve Ferenczi Sándor nevei fémjelzik, hogy minden történelmi korszakból a legjobb szakembert sikerült megtalálnia. Szellemisége tanítványain keresztül hagyományozódott tovább, és a mai napig meghatározza a magyar régészet arculatát.

A kolozsvári régészeti iskola lendületes munkájának, az erdélyi magyar régészet kiteljesedésének az első világháború, majd a trianoni döntés vetett véget. Pósta Béla a román hatalomváltást már nem élte meg, 1919 áprilisában elhunyt. A kolozsvári régészeti iskola tagjainak többsége Erdély román megszállásával szétszóródott, az erdélyi magyar régészet torzóban maradt. Az iskola ezt követően egy rövid időre, a „visszatért Észak-Erdély” alatti időszakban (1940–1944) ragyogott ismét a régi fényében a Pósta tanítvány Roska Márton és a szintén erdélyi születésű László Gyula tevékenységének köszönhetően. Az ismételt román hatalomátvétellel azonban idővel a magyar nyelvű régészsképzés is megszűnt. A feltárásokat többnyire a tudománypolitika irányította, különösen azt követően, hogy megalkották a románság autochtón eredetét hirdető „kőszikla elméletet”.

Ez az állapot az utolsó évtizedekben enyhülni látszik, többek között azoknak a fiatal erdélyi régészeknek a munkája nyomán is, akik az 1990-es években létrejött magyar-román ösztöndíjprogram keretében, Bóna István kezdeményezésére, az általa vezetett budapesti régész tanszéken tanulhattak, majd szülőföldjükre visszatérve, a legjelentősebb múzeumoknál, intézeteknél töltenek be fontos pozíciókat. Ezek a körülmények reményt adnak arra, hogy a kutatások ott folytatódjanak, ahol Pósta Béla halálával és a trianoni diktátummal abbamaradtak. Az irányvonalat jelzi, hogy az erdélyi magyar régészek 1999-ben létrejött egyesülete Pósta Béla nevét vette fel és szándéknyilatkozatukban a kolozsvári iskola megteremtőjének szellemiségét tartják követendő példának. Nekik is és remélhetően még sokaknak, (köztük a tudomány egyéb területein tevékenykedőknek is) hasznos olvasmány lesz Vincze Zoltán könyve, amely hiteles kordokumentumként a hazaszeretet iskolapéldája mellett az emberi és tudósi helytállás tanúbizonyságát is adja.

M. Lezsák Gabriella

Antje Bosselmann – Ruickbie

BYZANTINISCHER SCHMUCK DES 9. BIS FRÜHEN 13. JAHRHUNDERTS

*Untersuchungen zum metallenen dekorativen Körperschmuck der mittelbyzantinischen
Zeit anhand datierter Funde.*

Spätantike – Frühes Christentum – Byzanz. Kunst im ersten Jahrtausend. Hrsg. Beat Brenk, Johannes G. Deckers, Arne Effenberger, Franz Alto Bauer. Reihe B: Studien und Perspektiven, Bd. 28.

Reichert Verlag, Wiesbaden 2011. 420 o., 888 kép.

A BIZÁNCI ÉKSZER A 9. SZÁZADTÓL A 13. SZÁZAD ELEJÉIG.

A középbizánci korszak díszített fém ékszereinek vizsgálata datált leletek alapján

Az írott források szerint a magyarság a 9. században tűnt fel a Bizánci Birodalom perem-vidékén, és ettől kezdve évszázadokon át hol szorosabb, hol lazább kapcsolatokat alakított ki vele. A háborús évek mellett többnyire békések voltak a magyarok és Bizánc kapcsolatai. Ami a

magyarokat illeti, mind gazdaságukra, mind szellemi-kulturális életükre nagy hatást gyakorolt az aranyban gazdag Konstantinápoly: ipari tevékenysége (selymek, szövetek, ötvösmunkák), építészete, kereskedelme és a keresztény vallás. De nem csak a magyarok voltak haszonélvezői vagy éppen kárvallottjai a nagy szomszéd gazdagságának, katonai erejének és hatalmi politikájának, hanem a közvetlen szomszédok, mint a balkáni népek, sőt a távolabbi királyságok, fejedelemségek is. A bizánci kultúra kisugárzása azokon a területeken is számottevő, ahol nem katonai erejével volt jelen a birodalom. A történészek, művészettörténészek, régészek régóta igyekeznek feltárni a kapcsolatok megjelenési formáit, intenzitását, változásait. Napjainkban új reneszánszát éli Bizánc kultúrájának kutatása és bemutatása. Pompásabbnál pompásabb kiállítások és ezek katalógusai követik egymást évtizedek óta. E kiállítások egyik résztvevője volt Antje Bosselmann is, aki 2006-ban nyújtotta be e témában doktori disszertációját a bonni egyetemre. A dolgozatot átdolgozta és az utolsó pillanatig bővítve, 2009 végén illetve 2010 februárjában zárta le a szöveget. A jelen ismertetés tárgya a szerző egy év múlva megjelent könyve, amelynek témája a középbizánci kor (843–1204) ötvössége ill. ékszerei, tehát a magyar honfoglalás és kora Árpád-kornak megfelelő időszak ötvös emlékei.

Mielőtt a kötet tartalmi részével foglalkoznánk, ajánlatos figyelmesen átnézni a bevezetést is, ugyanis eligazít egy jó könyv elkészülésének előfeltételeiről, amiről egyébként ritkán szerzünk tudomást. A könyv sikeres megírásához hozzájárult a feldolgozott 256 tárgy autopszián alapuló tanulmányozása. A tárgyak (ékszerek) személyes kézbe vételét részben a nagy kiállításokon való részvétel biztosította (München 1998, Magdeburg 2001, Padernborn 2001, München 2004), másrészt a szerző tanulmányútjai Görögországban, Cipruson, Bulgáriában, Szerbiában, Magyarországon, Franciaországban, Angliában és az USA-ban. Az egyes országok számos gyűjteményében, köztük a kutatási témához nélkülözhetetlen és legjelentősebb intézményekben majd 30–40 szakemberrel konzultálhatott, akik révén a legújabb, még előkészületben levő kutatások egy részéről is képet alkothatott magának (pl. Chris Entwistle-Noel Adams: „Intelligible Beauty”. Recent Research on Byzantine Jewellery, British Museum Press Research Publication 178, London 2010). Ugyanakkor nem sikerült felhasználni a mainzi Römisch- Germanisches Zentralmuseum készülő kiadványát, amelyben szintén találunk a korszak ékszereiről szóló tanulmányokat (Byzanz – das Römerreich im Mittelelter, Hrsg. Falko Daim-Jörg Drauschke. Teil 3. Peripherie und Nachbarschaft. Mainz 2010). Valószínűleg az anyaggyűjtés későbbi fázisában kényszerült a kutatótípusok és a gyűjtési terület szűkítésére, és így területileg Bulgária és Görögország emlékeire koncentrált, miközben a leletek körét a testékszerekre (fülbevalók, nyakékek, karperecek, gyűrűk) korlátozta. Tehát nem foglalkozott a ruhakapcsoló tűkkel (fibulák), kereszttekkel, pecsételőkkkel, csatokkal és övveretekkel, fegyverekkel, kereszttekkel, stb. Még ezzel a megszorítással is olyan nagy anyagot kellett megvizsgálnia, rendeznie, hogy az néha súrolta a feldolgozhatóság határát. A kötet megjelenését számos nagyvállalat kulturális alapítványa támogatta (pl. az ingelheimi Boehringer gyógyszergyáré), azaz nem csak a kulturális intézmények finanszírozták a nyomdaköltségeket.

A kötet két nagy részből áll. Az értékelést tartalmazó főszövegből és a feldolgozott tárgyak katalógusából. Nyilván az utóbbi rész készült el elsőként, és annak tanulságai összegeződtek az értékelő első részben. A bevezetésben a tartalomjegyzék részletező kifejtését olvashatjuk, majd a mű alapvetése következik, négy jól keltezett (vagy jól keltezhető) ékszerkincs bemutatásával és részletes elemzésével. Ezt követi a korinthusi és tegani ásatások ékszeranyagának bevonása a vizsgálatba, amely az előkelők gazdagságával szemben a köznépi ékszervelet sajátosságaira világít rá.

A kötet központi leletegyüttese az 1978-ban régészek által feltárt (!) preszlávi kincs. Hasonló szerencse más kincsleletek (pénzek) esetében is előfordult már, amikor az őszi szántás nyomán a tavaszi hóolvadáskor a felszínen jelentkeznek a kiszántott tárgyak. Itt is ez történt, azzal a kis különbséggel, hogy itt fejedelmi gazdagságú tárgyakra bukkantak a helyszíni szemlén s az azt követő ásatáson. A kincset egy faládikába elhelyezve egy szolgarendűek által lakott veremház kemencéjébe rejtették. A több mint 180 darabból álló kincs arany ékszerekből, ruhára varrható aranylemezekből, aranypénzekből és két ezüstkánálból állt. Meglepő, hogy több nemzetközi kiállításon való szereplés és egy bolgárul és angolul is megjelent közlemény után mégis ez a kincs legteljesebb feldolgozása. Még töredékesen megmaradt arany ékszerek is kimaradtak az elő publikációból, a leleteket tartalmazó ládikáról nem is beszélve. A lelet kiemelkedő szépségű darabja egy trapéz alakú, zománcos aranylapokból álló és csüngőkkel díszített nyakdísz, amely a bizánci császári műhely remekeivel is felveszi a versenyt. Egy másik töredékes nyakdísz mellett öt pár hasonló minőségű, pompás aranyfülbevaló, egy zománcos aranylemezekből álló diadém, egy arany-

gyűrű és a ruha applikációként használt aranylemezek adják a lelet zömét. A kincs elrejtésének legvalószínűbb ideje 971, Preszláv Tzimiszkész János általi elfoglalásának és elpusztításának ideje. A Preszlávba kerülés idejére A. Bosselmann a 927-es évet valószínűsíti, amikor I. Péter cár (927–969) bizánci hercegnőt, Maria-Iréne Lakapenét kapta feleségül.

A kincsnek számos kapcsolódási pontja van a magyarországi anyaggal is, ha a szerző nem is ezek kimutatását tartotta fő szempontjának. Ilyen mindjárt a keltezés kapcsán a honfoglalás kori leleteink közt is feltűnő nagymorva díszgombok, az ún. gombiky előfordulása a preszlávi kincsen, ami azonnal felveti annak kérdését, honnan is származhatnak a morva díszgombok. A kincs öt zománclemeze, amely egy diadémról származhat, jól összevethető a Monomachos-korona lemezeivel. Ennek kapcsán nem is mulasztja el a szerző, hogy N. Oikonomidesszel és D. Buctonnal szemben a diadéma eredetisége mellett foglaljon állást, Kiss Etelével egyetértve (109. jegyzet). Nagyon fontosnak látszik a préselt arany ruhadíszító „veretek” szereplése a leletben. Egyik-másik feltűnő formai egyezést mutat a honfoglalás kori női ruha vereteivel, sőt felerősítésük módja is azonos: a hátlapon levő fülek segítségével. A magyar leletekben ezek a díszek főleg aranyozott ezüst öntvények, és mind bőrre, mind textilre alkalmazták őket. A bőr díszítésére szolgáló vereteket azonban nem fülekkel, hanem aklaszegekkel erősítették az alapra, a honfoglalás kori női ruha ilyen díszítésére azonban nincs hitelesen feltárt leletünk, még talán teljes ruhadísz készlet sem maradt ránk. A legközelebbi párhuzam a nagyteremiai sírlelet lehetne, és az ennek megfelelő férfi bőrruha díszítések Zemplénből. Ez többet ugyan régész tárta fel, de az ásatási dokumentáció alapján csupán azt tudjuk, hogy a férfi bőrruháját mértani rendben, egymástól egyenlő távolságban, kerek pitykék borították, összesen mintegy 172 darab. A Bosselmann ugyan megemlíti, hogy hasonló veretek Bulgáriában is kerültek elő, de nem veszi komolyan számításba a ruházati díszítések eredetének helyi lehetőségét. Csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy az értékes selyemszövetek applikációkkal való díszítésére nincs Bizáncból példa, az ábrázolások pedig e tekintetben nem segítenek. Az oroszországi druzsina-sírokban azonban olyan aranyszálakkal szőtt textilmaradványok kerültek elő, amelyek semmiképpen sem lehetnek orosz készítmények. D. A. Avduszin is bizánci selymeknek mondja ezeket (KSIA 44. 1952. 98–101. 28. kép). Az applikációk tehát inkább a magyaroknál és a bolgároknál is meglevő divatot jeleznek, melynek jellege (származása) egyelőre kérdéses.

A másik jól keltezhető kincsleletet állítólag Krétán találták és Heléne Stathatos gyűjteményéből került az athéni Régészeti Nemzeti Múzeumba. Ez jóval egyszerűbb összetételű, de arab feliratos zománcos fülbevalót és gyűrűt solidusok kelteznek a 10. századra. A harmadik kincslelet Thessalonikében került elő. Egyes tárgyait stíluskritikai alapon lehet a preszlávi kincshez kapcsolni, ezért keltezi A. Bosselmann a 10. századra. A negyedik kincslelet ugyancsak Thessalonikéből származik, szintén a Stathatos gyűjtemény számára vásárolták meg. Ezt újra pénzek kelteznek a 12. század végére (III. Alexios Angelos 1195–1203 pénzei). A jól keltezett kincsleletek után két nagyobb ásatás néhány sírleletét veszi számba (Korinthos, Tegani), majd egyes, kiemelkedő ékszerek jellegzetességeire kerít sort. Ezek leírásánál hívja fel arra a figyelmet, hogy némely nagy gyűjtemény gyakran idézett, szép darabja valószínűleg hamis, mert jellegzetességeik eltérnek a szokványostól. Például utólag került rájuk a hamis zománc, ami emelte a műkincs kereskedelemben elérhető árukat, vagy eltérő és kevesebb számú zománc színt használtak fel, mint a valódi bizánci zománcos tárgyakon szokásos.

Ez után az adott időszakra vonatkozó képi ábrázolásokat gyűjti csokorba, elemzi a rajtuk látható ékszertípusokat, majd az írott forrásokból nyerhető adatokat tekinti át. A következő nagy fejezet a korszak tárgyainak alapanyagait, a fémeket, az alkalmazott ékköveket és ötvös technikákat mutatja be. Ezt követi a tárgyak tipológiája (91–125.), a nyakékek, a fülbevalók a karperecek és gyűrűk szerinti csoportosításban. Az egyes csoportokon belüli tagolás eltér az eddig tapasztalt osztályozásoktól, nagyobb egységeket vesz alapul és kevesebb típust különböztet meg ezeken belül. Ez nem csak szemlélet kérdése, hanem a tárgyak számának bősége is magyarázhatja a nagyobb egységekbe való besorolást. Külön fejezet tárgyalja az ékszerek viselőit. Az aranytárgyak a társadalom felső rétegében fordulhatnak csak elő. Egyes ékszerek néha insigniaként is számba jönnek, mint a preszlávi nyakék vagy bizonyos gyűrűk. Az ékszerek díszítése bizonyos fokig követi az előző századok divatját, de lényeges eltérések is vannak, mint például a korai bizánci időszakra jellemző áttört díszítés, az opus interrasile hiánya. A felhasznált ékkövek fajtái, a zománcok színei, a vésetek és zománcok ábrázolásai szintén jellegzetesek a középbizánci korban, s ezek a sajátosságok segítenek a leletösszefüggések nélkül múzeumokba került ékszerek korhatározásában. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az ékszerek világa önmagában nehezen értelmez-

hető, mindig ajánlatos egyéb művészeti ágazatokkal és termékekkel együtt szemlélni és vizsgálni őket. Nagy segítséget jelentenek a falfestészet, a szobrászat, a falicsempék ábrázolásai és mintái mind a viseletre, mind a korhatározásra vonatkozóan. Kár, hogy a megközelítőleg azonos időben tartott konferenciák anyaga már csak jóval később hasznosul majd. Így a Krakkóban 2010-ben megrendezett konferencián is számos új görögországi ásatásról számoltak be, amelyek anyaga szükségszerűen hiányzik a jelen kötetből (Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence. Ed. Maciej Salamon, Marcin Wołoszyn, Alexander Musin, Perica Špehar, Mathias Hardt, Mirosław P. Kruk, Alexandra-Sulikowska-Gąska. Krakow–Leipzig–Rzeszów–Warszawa 2012).

A könyv másik felét, a kötet adatbázisát a katalógus alkotja a képekkel. Maga a katalógus is két nagy alfejezetből áll. Az elsőben találjuk a keltezhető leleteket, sorrendben: nyakláncok, fülbevalók, karperecek és gyűrűk, 1–256-ig számozva. A második alfejezet az ékszerek ábrázolását tartalmazza (1–88-ig). A kötetet a főszöveghez tartozó 200 kép zárja. A valóságban azonban 888 kép tartozik a kötethez, mivel egyes tárgyakat vagy ábrázolásokat számos részletfelvételen is bemutatnak. Így a katalógus 256 ékszerét összesen 555 képen láthatjuk, amelyből 504 színes, 38 fekete-fehér, 13 pedig értelmező rajz a rossz állapotú tárgyakról vagy a rajtuk látható feliratokról. Az ékszerek ábrázolásait tartalmazó, zömmel falfestészeti vagy mozaik képekről 71 színes és 28 fekete-fehér felvétel készült, tehát itt is találkozhatunk részletfotókkal. A főszöveg képeinek száma a valóságban 234, ebből 186 színes, 42 fekete-fehér és 6 rajz. A katalógus egyes tárgyainál előfordul, hogy nem autopszia után készült a leírás, hanem egy másik (kiállítási) katalógus képe nyomán. Az sem világos, hogy miért hézagos egyes ékszerek párhuzamainak összegyűjtése. Ez jól látszik a Langó P. által is feldolgozott fülbevalók sorozatán (l. Daim-Drausche 2010. i. m. 369–410.), és valószínűleg más típusoknál is előfordul a hiány. Régészeti leletekről lévén szó, bizonyos, hogy a hiányolt darabok száma idővel jelentősen nőni fog, és nagyon szép példányokkal fog gyarapodni egy jövődöbeli katalógus, például a 2001-ben előkerült, és az e kötetből is hiányzó pátyi fülbevalóval. Másrészt a szerteágazó szakirodalomban nehezen követhető, hogy mikor és hol közölték le a valahol, esetleg szándékosan eldugott helyen megemlített ékszert (Vészto-Csolt monostor 2000, Sárrétudvari 2002), ezért hiányzik említésük vagy hiányos a bibliográfiájuk.

A feldolgozott tárgyak köre nem általában a bizánci eredetű ékszerek közül került ki, hanem a görögországi és bulgáriai lelőhelyüekből. Így azok a biztosan bizánci eredetű ékszerek is kimaradtak a katalógusból, amelyek típusai a két említett országban nem kerültek még elő (nagyteremiai fülbevaló, Szabolcs megyei gyűrű, stb.). Annak ellenére, hogy szinte kizárólag közölt ékszerek újraközlésén és elemzésén alapul a kötet, a részletes adatfelvétel és a számos részlet fotó alapján sokkal pontosabb képet kaptunk az eddig ismert, de nem mindig hozzáférhető emlékekről is (pl. Korinthos). Számos hibás adatra hívja fel a figyelmünket a szerző, amelyek mára beépültek a szakirodalomba és általánosan elfogadottak (hibás keltezesek, hibás anyagmeghatározás a fémek és ékkövek esetében, téves tárgymeghatározások, hiányos tárgyközlések, pontatlan leírások). A kötet valószínűleg segít eligazodni az olcsó, köznépi bizánci ékszerek körében is, melyek előkerülésére épp úgy számíthatunk, mint az előkelők arany és ezüst drágaságaira. A preszlávi kincs pedig arra is példa, hogy a 11. századi magyar királylányok hozományában is lehettek hasonló ékszerek, amelyek a sírleletekben soha sem tükröződnek.

Mesterházy Károly

CONTENTS

STUDIES – *Dániel Bácsatyai*: Problems of the Early History of the Cistercian Monastery of Egres – *Judit Csáki*: Did Andrew II Have a Chronicler? Remarks on the Problem of the Reworking of the Old Hungarian Gesta in the Early 13th Century – *István Feld*: The Beginnings of the Constructions of Private Castles in Medieval Hungary in the Mirror of the Archaeological Evidence II. – *Tamás Pálosfalvi*: Culprit or Victim? The Death of Ladislaus Hunyadi – ARTICLES – *Tamás Körömdi*: On the Croatian War of Saint Ladislaus. A Critical Analysis of the Sources on the Campaign of 1091 – *Gábor Nemes*: The Relations between Hungary and the Apostolic Holy See (1523–1526) – *László Pósn*: Urban-dwelling Landowners in Medieval Prussia – HISTORICAL LITERATURE

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
1014 Budapest, I. Úri u. 53.
Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt.
1028 Budapest, Községház utca 37.
Nyomás, kötészet: Krónikás Bt. Biatorbágy
F.v.: Horváthné Nagy Erzsébet
HU ISSN 0039-8098

Következő számunk tartalmából

Soós László: Tisza István kormányalakítása és parlamenti küzdelmeinek első időszaka. (1903. november 3.–1904. április 19.)

Hernády Zsolt: „... küzdve a hontalanság fájdalmaival ...” Rónay Jácint levelei Szemere Bertalanhoz

Jasna Turkalj: Az „új és régi Jelačić kultusz” ellenfelei – a jogpártiak Josip Jelačić bánról

Tamás Ágnes: „És most mutasd, hogy vidám vagy!” A magyar millenniumi ünnepek karikatúrákon

Zakar Péter: Adalékok a felföldi mértékletességi egyesületek történetéhez. Ján Andráscsik szlovák katolikus pap élete

E számunk munkatársai

Bácsatyai Dániel PhD-hallgató (Piliscsaba – Budapest) – *Bálint Csanád* akadémikus (Budapest) – *Csáková Judit* tudományos segédmunkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) – *Feld István* kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet, Budapest) – *Körmendi Tamás* PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK Történelem Segédtudományi tanszék, Budapest) – *M. Lezsák Gabriella* tudományos segédmunkatárs (MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, Budapest) – *Mesterházy Károly* kandidátus, ny. osztályvezető (Budapest) – *Nemes Gábor* PhD, levéltáros (Egyházmegyei Levéltár, Győr) – *Pálosfalvi Tamás* PhD, tudományos főmunkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest) – *Pósán László* PhD, egyetemi docens (Debreceni Egyetem, BTK Történelmi Intézet)

Számunk szerzői hozzájárulnak ahhoz, hogy a Századok szerkesztősége írásaikat — külön díjazás nélkül — DVD-n és a folyóirat internetes adatbázisában megjelentesse